

МОДЕЛИ ЗА „ГРАНИЦА“
В ЧИФЛИКЪТ КРАЙ ГРАНИЦАТА НА Й. ЙОВКОВ
И НА ИЗТОК ОТ ЗАПАДА НА М. ПЕНКОВ

Стефка Филипова-Мертзимеки
ЮЗУ „Неофит Рилски“, Солунски университет „Македония“

MODELS FOR „BORDER“ IN THE
CHIFLIKAT KRAY GRANITSATA
(FARM NEAR THE BORDER) BY Y. YOVKOV
AND NA IZTOK OT ZAPADA (EAST OF THE WEST)
BY M. PENKOV

Stefka Filipova-Mertzimeki
South-West University “Neofit Rilski”,
University of Macedonia, Thessaloniki

Borders as an object of study are beginning to play an important role in postmodern political and social theories and cultural studies. In literature, all these aspects of the border can be used for the derivation of an imaginary artistic model of representation. Based on this model, we analyze and compare the similar and distinctive features of the border, as well as its presence as a geographical and political, anthropological, social and cultural marker in the artistic space of the works. In the present report, the object of such an interdisciplinary comparative analysis is the construction of a kind of geopoetic model of *border* in two literary works: the novel *The Farm by the Border* by Y. Yovkov and the story *East of the West* by M. Penkov.

Keywords: border, boundary, border space, geopoetic model, cultural identity

Границите като обект на изследване започват да играят важна роля в постмодерните политически и социални теории и в културологичните изследвания от втората половина на ХХ в. Специално в хуманитаристиката и в културологията интерес представлява тенденцията към фокусиране на изследванията към метафоричните измерения на границата и критичното им тълкуване с оглед на модерните концепции за пространство и време и по-специално за връзката им с разбирането за култура и идентичност.

Понятието за граница в неговите географски, политически, социални и културни измерения е обект на анализ в етнографските изследвания – в строителната, семейната и календарната обредност (Лулева/Luleva 2006: 51), в антропологията – антропология на границата (Νιτσιάκος, Μάνος, Δαλκαβούκης/Ницякос, Манос, Далкавукис 2018: 15 – 21), в литературните научни проучвания – геопоетика (Shirina/Ширина 2014: 375 – 376), в културната география и политическата лимология.¹ В художествената литература границата може да бъде мислена както като географско-политически, така и като антропологически, социален и културен маркер. В настоящия доклад обект на внимание е изграждането на своеобразен геопоетичен модел за „граница“ в две литературни произведения – романа „Чифликът край границата“ на Й. Йовков, издаден за първи път през 1934 г., и разказа „На изток от запада“ на М. Пенков, публикуван през 2011 г. в едноименния сборник от разкази, който излиза на английски език в САЩ.

Географско-политическото определение за граница като „разделителна линия между териториите на две държави, две области, две местности“ (БТР/ВTR 2018) присъства и в двете творби. При Йовков става дума за българо-румънската граница, при М. Пенков – за българо-сръбската (бивша българо-югославска), т.е. държавни граници, които са създадени и наложени в резултат на военни конфликти (двете световни войни), те са исторически обусловени от политически, икономически и социални взаимоотношения и като такива са „постоянен обект на съмнения относно тяхната географска справедливост/несправедливост“ (Русев, Елез/Rusev, Ellez 2016).

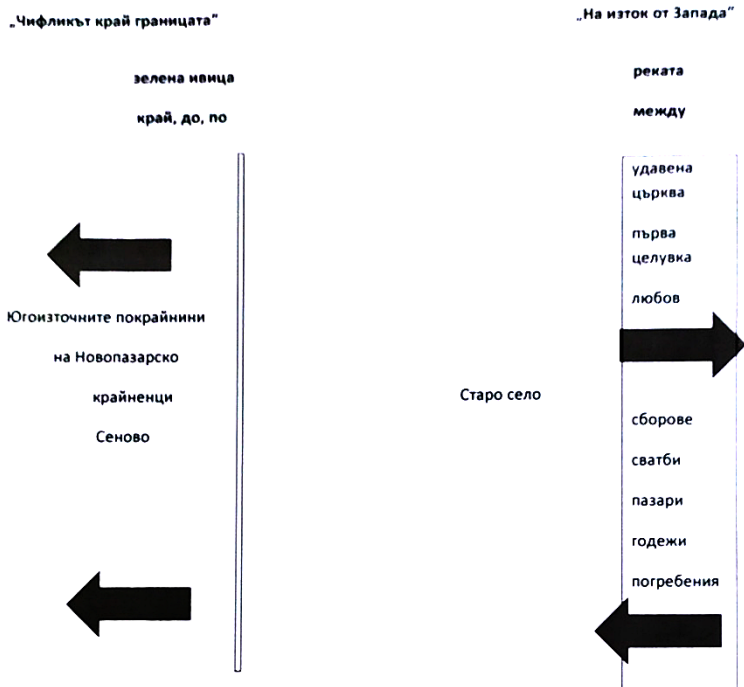
В художествения геопоетичен модел на Йовков границата е „зелена ивица“, „невидима стена“, със знак за демаркация „бял камък“, с „кучета“, „постове“ и „застава“, една сухопътна граница, която на пръв поглед не представлява „нищо необикновено“ (ЙЙ/ΥΥ). В англоезичната антропология се разграничават езиково две названия за граница – *border* и *boundary*, които не се припокриват, както това се случва с българския им еквивалент „гра-

¹ По-подробно в изследването на М. Русев (Русев/Rusev 2017).

ница“, създаващ доста неудобства по отношение на тяхното значение и употреба. Първата дума откроява териториалната и политико-юридическа същност на границата, а втората отвежда към символичното измерение на границата, която разделя (и обединява) две общности от една колективна идентичност (Νησιάκος, Μάνος, Δαλκαβούκης/Ницякос, Манос, Далкавукис 2018: 56). В социо-културен аспект границата бива разглеждана не само като демаркационна линия или хоризонтална повърхност, а като гранична зона, терен или ландшафт, като по този начин придобива психологически, интимни, класови и расови белези и тяхното взаимодействие образува един нов свят – „света на граничната култура“ (Русев, Еллез/Rusev, Ellez 2016).

Границата при Йовков е затворена, вътрешно ориентирана, очертаваща само граничния ландшафт на Добруджа, но функциите, които са ѝ възложени да изпълнява, са по-скоро с маргинален характер, което е заложено още в самото заглавие на романа „Чифликът **край** границата“. Тя очертава геометрично периферията във физическото и художественото пространство, в чийто център стои чифликът, „от който всичко се вижда като на длан“ (ЙЙ/ΥΥ), а също така и граничната зона – широкото поле, където живеят крайненци – „до“, „**край**“, „по“ границата. В законово-политическата си същност на държавна граница и охраняема зона тя не може да бъде лесно прекосявана и близо до нея „безредици не могат да стават“. Нейните функции като разделител на една общност с еднаква културна идентичност тук са дезактивирани. В текста (в дневника на Галчев) само е загатнато, че „отвъд границата селата бяха все български“ и че крайненци казват „на всеки две думи български, една влашка“ (ЙЙ/ΥΥ) – едновременно като белег за съхранена културна памет и културно взаимопроникване. Граничните разделителни функции са прехвърлени върху „синора“, разделящ в пространствен план селската мера и нивата, а в социален – родово-колективистичното общество около чифлика. В „Поетика на Йовковия разказ“ Д. Добрев определя синора като „вътрешен заместител“ на границата и „пространствен определител на нещастieto и злото“ (Добрев/Dobrev 1989: 15), затова той го мисли като част от Йовковия митологичен пространствен модел на света, в който границата като териториална разделителна линия се „мержалее“ „някъде в далечината“ и се на-

мира далече от центъра (Добрев/Dobrev 1989: 16). Тази отдалеченост на границата засилва, от една страна, „хетеротопичността на чифлика“ (Неделчев/Nedelchev 2015), а от друга – превръща границата в място на страх, от което се носи „мразовит лъх“ и „вълчи вой“ и до което е опасно да приближиш: „Опасно е... Надалеч от границата!... Стой!!! – Това е границата“ (ЙЙ/УУ).

По-различен е граничният модел при М. Пенков, където границата е линия, очертана по естествената бариера (реката) – вододел, разделящ бившето Старо село на две части – българска и сръбска, т.е. тук „няма митници, няма проверки“ (МП/МР), а ролята на метафоричен знак за демаркация се изпълнява от „кръста“ на „удавената в реката църква“. Тук социокултурното пространство се формира в условията на постоянно взаимодействие с фи-

зическото пространство. Границата е външно и вътрешно ориентирана, пропусклива, променлива във времето, като едновременно представлява и исторически феномен, и физическа периферия на държавата, в която се интегрира слабо и носи най-вече бележите на семантично натоварена преходна зона: „Почти стотина души сме на брега и на Михалаки цял ден му трябва, за да ни прехвърли през реката... Ей така я прекосяхме...“ (МП/МР). Естествената граница река² се намира в центъра на художественото пространство, физическите ѝ разделителни функции се размиват в мекотата и динамиката на водата и се проявяват с обратен на тези функции пространствен геополитичен заряд, обединяващ и свързващ две общности с една и съща културна история.

Реката е контактна зона на семейно-обредни ритуали (сватби, годежи, погребения), на икономически отношения (пазари), на културно-социални връзки (сборове), на психологически и интимни отношения (любовта между Нос и Вера, между Елица и Бобан). Един хетерогенен топос, чиято смислова и художествена натовареност могат да бъдат тълкувани на различни нива – от сакралното до абсурдното. Водното гранично пространство се сакрализира като „нещо осезаемо и устойчиво“ (Nтеџлрѐ/Debre 2015: 36), там политическото се среща с религиозното, а настоящето – с архаичното. По този начин се съхранява „един запас от памет и се запазва редкият характер на едно място, а чрез него и уникалността на една колективна група“ (Nтеџлрѐ/Debre 2015: 40). Метафоричното заглавие „На Изток от Запада“ и текстовото му маркиране в разказа („Вятърът вее все към запад.., а реките текат на изток от запада“) засилват многозначността в пространственото измерение на границата, отнасяйки я до имагинерната външна граница на Балканите (Изток – Запад), която А. Хамонд счита за един от най-закостенелите митове в сакралната география. Балканите са нещо „близко“ географски, но политически, икономически и социално „далечно“ (Hammond/Хамонд 2010: 124). В художествения свят на разказа, освен пространствено съответствие, противопоставянето Изток – Запад намира и езико-

² В геополитическите изследвания естествените граници се характеризират като „добри граници“ (Русев, Еллез/Rusev, Ellez 2016).

во-веществен израз – дънки „Левис“, дойче марки, маратонки „Адидас“, рок музика – като маркери на **западното**, и терлици, трактор МТЗ-50, мускалчета, народна носия и дамаджана гроздова ракия – като означители на **източното**, което се съизмерва, от една страна, с националното, а от друга, с обществено-политическото, социалистическото.

Един от факторите за формирането на геопоетически образи в литературните текстове е проблемът „свой – чужд“, тази опозиция пряко се свързва с идеята за териториални и културни граници, а също така и с идеята за отчуждението и взаиморазбирането. В романа на Йовков поради дезактивираната функция на териториалната граница опозицията „свое – чуждо“ е осезаема само в образа на Нона, която е единствената, прекосила границата и извървяла пътя от граничните покрайнини на Добруджа до Женева (Европа) и обратно. Както отбелязва Й. Холевич „по този път тя губи себе си“ (Холевич/Holevich 1996:57), като остава неразбрана и неприета от колективната общност и безрезултатно търси своята Итака.³ „Другостта“ на Нона („Друга съм в Швейцария, друга съм тук“) я обрича на вечно скиталчество, породено от непрекъснатото ѝ пребиваване в гранични ситуации – зад граница, в Женева, я очаква годеникът ѝ Жан, в чифлика край границата се ражда любовта ѝ към Галчев.

В разказа на М. Пенков опозицията „свой – чужд“ е многозначно определена поради функционирането на териториалната граница като зона, която едновременно разделя и обединява. По такъв начин героите се намират в преходни ситуации на идентификация – Вера, която живее в Сърбия, иска да бъде българка, сестрата на Нос Елица иска да живее на Запад, а главният герой Нос желае само да се ожени за Вера и да бъде там, където е и тя, въпреки че е привързан към земята, в която живее: „Род дохожда, род прехожда, а земята пребъдва векови. Колко много искам да

³ Т. Жечев свързва търсенето на принадлежност с черти на културната идентичности с липсата на одисеевско начало в литературната продукция: „Българинът трудно напуска своята Итака и още по-лесно се превръща в нищо без нея. Който познава нашата лирика и проза, знае дивия ни ужас от безпочвеността, от липсата на твърда земя под краката“ (Жечев/Zhechev 1989: 130).

съм като реката, без памет. И как не искам да съм като земята, която всичко помни“. Границите биват налагани от мястото, което обитаваме, но има и невидими граници и това са тези, които носим в съзнанието, в паметта си. Минавайки границата, Нос се освобождава не толкова от физическите граници, а от границите в душата си: „Като умря кака, половината свят се свърши. Като умряха нашите, се свърши целият...Прикован съм, мислех си, към наше село, а пък кокалите в земята не ми дават да мръдна. И чак сега разбирам, че тази смърт за мене е освобождение...“.

Геопоетическата представа за света се гради върху съвкупност от географски, историко-културни и социокултурни характеристики. Анализирането на границите в художествените текстове през тази призма позволява тяхното многостранно тълкуване и разбиране, а също така е и опит да се избяга от идеологическата обремененост в осмислянето на проблема „човек и пространство“ (Александрова-Осокина/Aleksandrova-Osokina 2016: 218). Защото, както прозорливо отбелязва Йовков в импресията „На старата граница“: „Границите непрекъснато се менят. Макар и по-рядко и моретата напущат бреговете си. Но и от една някогашна граница, и от едно изсъхнало море всякога остават неизличими следи, които продължават да говорят за един изчезнал, но странен и непознат живот“.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Александрова-Осокина/Aleksandrova-Osokina 2016:** Александрова-Осокина, О. Вопросы геопоэтики в современном литературоведении. // *Научный диалог*, 2016, № 5, 216 – 241. [Aleksandrova-Osokina, O. Voprosy geopoetiki v sovremennom literaturovedenii. // *Nauchnyu dialog*, № 5, 216 – 241.]
- Ντεμπρέ/Debre 2015:** Ντεμπρέ, Ρ. *Εγκώμιων συνόρων*. Αθήνα: Εκδ. Βιβλιοπωλείου της Εστίας, 2015.
- Добрев/Dobrev 1989:** Добрев, Д. *Поетика на Йовковия разказ*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1989. [Dobrev, D. *Poetika na Yovkoviya razkaz*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski“, 1989.]
- Жечев/Zhechev 1989:** Жечев, Т. *Митът за Одисей*. София: Български писател, 1989. [Zhechev, T. *Mitat za Odisey*. Sofia: Balgarski pisatel, 1989.]
- Лулева/Luleva 2006:** Лулева, А. Общности и граници по Южното българско Черноморие. // *Българска етнология*, 2006, кн. 2, 45 – 55.

- [Luleva, A. Obshtnosti i granitsi po Yuzhnoto balgarsko Chernomorie. // *Balgarska etnologiya*, 2006, kn. 2, 45 – 55.]
- Неделчев/Nedelchev 2015:** Неделчев, М., Добруджанското чифликчийско живееене. // в. „Култура“, бр. 42, декември 2015. [Nedelchev, M. Dobrudzhanskoto chiflikchisysko zhiveene. // в. „Kultura“, br. 42, December 2015.]
- Νιτσιάκος, Μάνος, Δαλκαβούκης/Ницякос, Манос, Далкавукис 2018:** Νιτσιάκος Β., Μάνος Ι., Δαλκαβούκης Β. *Τα πολλαπλά σύνορα ενός μεταβαλλόμενου κόσμου. Θεωρητικές προσεγγίσεις και εθνογραφικές δοκιμές στην Νοτιοανατολική Ευρώπη*. Αθήνα: Εκδ. Κριτική 2018.
- Русев/Rusev 2017:** Русев, М. *Политическа география, геополитика и сигурност*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017. [Rusev, M. Politicheska geografija, geopolitika i sigurnost. Sofia: UI “Sv. Klilent Ohridski”, 2017.]
- Русев, Еллез/Rusev, Ellez 2016:** Русев, М., Еллез, Ф. Граници и граничност: основни дефинитивни аспекти. // *Геополитика*, № 4, 16.09.2016, <<https://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika/>>, 14 юли 2020. [Rusev, M., Ellez, F. Granitsi i granichnost: osnovni definitivni aspekti. // *Geopolitika*, № 4, 16.09.2016, <<https://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika/>>, 14 July 2020.]
- Hammond/Хамонд 2010:** Hammond, A. *British literature and the Balkan: Themes and Contexts*, Amsterdam and New York: Rodopi Press 2010.
- Холевич/Holevich 1996:** Холевич, Й. Чифликът и границата. // *Поглед в Йовковия свят. Сборник с доклади от научната конференция „Йордан Йовков – живот и творчество“*. Добрич: Добруджа, 1996, 52 – 61. [Holevich, Y. Chiflikat i granitsata. // *Pogled v Yovkoviya svyat*.//Sbornik s dokladi ot nauchnata konferenciya “Yordan Yovkov – zhitov i tvorchestvo”. Dobrich: Dobrudzha, 1996, 52 – 61.]
- Ширина/Shirina 2014:** Ширина, В. Геопоетика и ее понимание в филологии. // *Textus*, № 14, 2014, 374 – 379. [Shirina, V. Geopoetika i eyo ponimanie v filologiy. // *Textus*, № 14, 2014, 374 – 379.]

ИЗТОЧНИЦИ

- БТР/ВTR 2018:** *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 2018. [Balgarski talkoven rechnik. Sofia: Nauka i izkustvo, 2018.]
- ЙЙ/УУ:** Йовков, Й. Събрани съчинения. Т. 4, София: Български писател, 1983. [Yovkov, Y. Sabrani sachineniya. T. 4, Sofia: Balgarski pisatel, 1983.]
- МП/MP:** Пенков, М. На изток от запада. София: Сиела, 2014. [Penkov, M. Na iztok ot zapada, Sofia: Siela, 2014.]